

Stop Wapenhandel

Anna Spenglerstraat 71 - 1054 NH Amsterdam - Phone +31 (0)20 616 4684 -
www.stopwapenhandel.org – IBAN NL11 TRIO 0390 407 380

Onderzeeboten, nodig?

Martin Broek, oktober 2017

Samenvatting

De huidige vier Nederlandse onderzeeboten van de Walrus-klasse zijn in de tweede helft van het volgende decennium aan het eind van hun levensduur. Officieel wordt de vervanging van de onderzeebootcapaciteit nu onderzocht, maar de marine wil gewoon nieuwe onderzeeboten. Ook de Nederlandse marine-industrie vindt dat een goed idee; het zou een forse financiële impuls geven. Er is een grootschalig voorbereidingstraject in gang gezet, inclusief een forse militaire en industriële lobby. Hoe objectief zijn de deskundigen en vindt de besluitvorming wel open plaats? In dit onderzoek wordt vanuit een kritisch perspectief op een rijtje gezet welke discussies er spelen en welke alternatieven er zijn. Want anders dan industrie en marine doen voorkomen is de onderzeebootcapaciteit niet uniek.

De aanschaf van de Walrusklasse onderzeeboten ging indertijd niet bepaald vlekkeloos. De 'Walrus-affaire' zou leiden tot een vernieuwde aanpak van Defensie Materieel Projecten (DMP). De Rekenkamer stelde voorwaarden ter verbetering van projectfasering en projectorganisatie. Voor zover die nog niet zijn overgenomen, kan de Tweede Kamer die ook nu weer toepassen.

Hoewel nog geen besluit is genomen over het 'Materieel Project Toekomst van de Nederlandse Onderzeedienst' heet het in de wandelgangen al 'Vervanging Onderzeeboten Walrus-klasse.' Daarmee wordt een voorschot genomen op het zorgvuldige afwegingsproces. Vier opties worden in theorie nog verkend : a) een 0-optie (geen vervanging), b) andere wapensystemen voor dezelfde taken (drones, satellieten), c) een variant voor de bescherming van het eigen grondgebied (homeland) en d) een expeditionaire variant voor boten die “voorbij het Suezkanaal komen”. De marine wil de expeditionaire variant.

Die marine laat er geen misverstand over bestaan: de nieuwe onderzeeboten moeten meer kunnen dan de huidige. Hoewel er wordt gesproken over vervanging zijn de eisen fors opgeschroefd in vergelijking met de huidige Walrus-klasse. Het project valt volgens voormalig minister Hennis in de categorie '€ 2,5 miljard of meer'. Voor de militaire niche-capaciteiten die de marine wil is het risico van forse kostenoverschrijdingen – van een toch al niet geringe uitgave – bepaald niet denkbeeldig.

De marine vindt de kosten relatief. De schepen gaan decennia mee, dus moeten de uitgaven over een lange periode bekeken worden. Duidelijk is wel dat de Defensiebegroting omhoog moet voor dergelijke grote materieelprogramma's. De innige samenwerking tussen marine, wapenindustrie en kennisinstituten in de zogenaamde Gouden Driehoek maakt onafhankelijk advies voor de Kamer moeilijk.

Het beschermen van aanvoerlijnen en vrije navigatie is voor Nederland van belang en de vrees bestaat dat China die bedreigt. Maar moeten Nederlandse onderzeeboten daarom in de Indische en Stille Oceaan gaan opereren? Australië, Japan, India en kleinere bondgenoten in die regio hebben een vloot aan onderzeeboten. Wat voegt Nederland daaraan toe?

De Russische dreiging moet niet overdreven worden. De Russische onderzeebootvloot is een dwerg in vergelijking met die van de VS en bondgenoten, zo stellen deskundigen.

Bijzonder aan onderzeeboten is dat ze een aantal taken in één platform verenigen, maar die taken kunnen ook door andere platforms, zoals een fregat, worden uitgevoerd. Ook de inlichtingencapaciteit van de onderzeeboot is elders te vinden; bijvoorbeeld op fregatten en met drones. Daarnaast is de onzichtbaarheid van de onderzeeboot, datgene wat hem echt uniek maakt, niet meer vanzelfsprekend in deze tijd van technologische ontwikkelingen in onderzeebootbestrijding, waaronder opsporing middels satellieten en drones.

Onderzeeboten zijn zeer geschikt voor stiekem aan land zetten van speciale troepen. Maar ook oppervlakteschepen worden gebruikt om special forces te laten infiltreren. De rol van onderzeeboten bij het handhaven van wapenembargo's is niet aangetoond. Wapenembargo's handhaaft men beter met juridische middelen, door wetshandhavers, door de politiek en door onderzoekers uit journalistiek en maatschappelijke organisaties.

Defensie kan zich uitsluitend permitteren om nieuwe onderzeeboten te kopen als die samen met een of meer partnerlanden worden ontwikkeld, gebouwd en geëxporteerd. Maar het lijkt er niet op dat dit gaat lukken, want de Nederlandse marine wil een grote expeditionaire onderzeeboot voor alle mogelijke taken. Geen enkel ander land heeft dezelfde wensen als Nederland. Nederland wil zijn onderzeeboten ook exporteren om de kosten te drukken bij steeds meer aanbod. Dat leidt tot proliferatie ervan, maar Den Haag maakt zich tegelijkertijd zorgen over de proliferatie van onderzeeboten en daarom zijn onderzeeboten nodig om ze te bestrijden. Een win-winsituatie voor de wapenindustrie.

Het uitschakelen van onderzeeboten door andere onderzeeboten kent nauwelijks voorbeelden. Het blijft bij opsporen. Voor dat opsporen en zeker voor het daadwerkelijk bestrijden zijn ook andere wapentypen voorhanden. Dat men onderzeeboten nodig heeft voor het bestrijden van piraten is gelegenheidsargumentatie: we hebben ze dus we gebruikten ze; we gebruikten ze dus moeten we ze weer kunnen gebruiken.

Uiteindelijk draait het om de vragen: op welk geweldsspectrum is de oorlogsvoorbereiding gericht? Hoe ver van huis wil je kunnen opereren? Wat voor leger wil je hebben? Een dat zich internationaal kan meten in een oorlog met China of Rusland of een leger gericht op bescherming van het eigen grondgebied en inzet in vredesmissies? Het is hoog nodig dat alle absolute waarheden over onderzeeboten genuanceerd worden. Onderzeeboten zijn niet onmisbaar.

Hoofdstuk 1 Inleiding

Onderzeeboten zijn de zwaarbewapende ogen en oren van de krijgsmacht. De huidige vier Nederlandse onderzeeboten van de Walrusklasse stammen uit de jaren tachtig van de vorige eeuw. In de tweede helft van het volgende decennium zijn ze aan het eind van hun levensduur. Officieel onderzoekt de regering de vervanging van de onderzeeboot*capaciteit*. Maar de marine wil gewoon nieuwe onderzeeboten. Ook de Nederlandse marine-industrie vindt dat een goed idee; het zou een forse financiële impuls geven. Maar regering en parlement zijn nog niet helemaal overtuigd. Daarom is een grootschalig voorbereidingstraject in gang gezet, inclusief een forse militaire en industriële lobby.

De Walrusklasse onderzeeboten zijn gebouwd voor verschillende watertypen qua temperatuur en zoutgehalte, en daardoor inzetbaar in verschillende delen van de wereld. Ze kunnen een veelheid aan taken uitvoeren. Ze kunnen speciale troepen stiekem aan land brengen. Ze kunnen torpedo's afvuren om vijandelijke schepen op te blazen. Ze kunnen locaties observeren en radar-, sonar en radiosignalen opvangen. En ze kunnen worden ingezet tegen andere onderzeeboten. Het is echter de vraag of voor deze capaciteiten perse onderzeeboten noodzakelijk zijn, en zelfs of al deze capaciteiten noodzakelijk zijn voor een krijgsmacht als de onze. Maar is er nog wel ruimte is voor afwijkende visies, hoewel het besluit officieel nog niet genomen is? Hoe objectief zijn de deskundigen en vindt de besluitvorming wel open plaats?

In dit onderzoek wordt vanuit een kritisch perspectief op een rijtje gezet welke discussies er spelen en welke alternatieven er zijn. Onder meer wordt de geformuleerde behoefte geplaatst naast al aanwezige capaciteit binnen de Nederlandse krijgsmacht. Naast alle deskundigen met een militaire of wapenindustrie-achtergrond, die zonder voorbehoud doorstomen richting de aanschaf van nieuwe onderzeeboten, wordt zo'n kritisch perspectief tot nu toe node gemist.

Stop Wapenhandel is over het algemeen van mening dat het beste

geïnvesteed kan worden in zaken die oorlog en gewapend conflict voorkomen, bijvoorbeeld in maatregelen tegen klimaatverandering of in diplomatie. Als er dan toch in de krijgsmacht wordt geïnvesteed, dan pleit Stop Wapenhandel voor terughoudendheid. De wapenindustrie kan altijd nieuwe, zwaardere en duurdere wapens ontwikkelen. Maar dat levert niet altijd meer vrede en veiligheid op.

Hoofdstuk 2 Besluitvorming

Geschiedenis: de Walrus-affaire

De aanschaf van de Walrusklasse onderzeeboten ging indertijd niet bepaald vlekkeloos. De Nederlandse scheepsbouwindustrie werd de hand boven het hoofd gehouden en werkgelegenheidsoverwegingen speelden een bepalende rol. Dit leidde tot een forse budgetoverschrijding van zo'n 65 procent. De Rekenkamer, die een onderzoek instelde¹, constateerde onder meer dat nieuwbouwprojecten bij de marine ondoorzichtig geregeld waren. Reële kosten werden lang niet altijd opgenomen in de begroting en het eindresultaat was een heel andere onderzeeboot dan in de plannen was voorzien. De marine was volgens de Rekenkamer bovendien een eiland binnen de defensie-organisatie.

De 'Walrus-affaire' zou leiden tot een vernieuwde Defensie Materieel Projecten (DMP) aanpak. Toenmalig Staatssecretaris van Defensie Van Houwelingen schreef de Tweede Kamer daarover: *“Het is mijn overtuiging dat het Defensie-materieelkeuzep proces een betere besluitvorming over aanschaf van defensiematerieel mogelijk zal maken, als gevolg van meer ordening, meer inzicht, tijdiger informatievoorziening, vergroting van de mogelijkheden tot beïnvloeding en een betere verwerking van alle factoren die op het materieelkeuzep proces inwerken. Het eindresultaat zal een beter afgewogen en meer verantwoord besluit zijn.”*² De Rekenkamer stelde voorwaarden ter verbetering van projectfasering en projectorganisatie. Voor zover die nog niet zijn overgenomen, kan de Tweede Kamer die ook nu weer toepassen.

Grondwerk

Het valt te bezien of de lessen uit de Walrusaffaire hebben geleid tot meer inzicht en tijdiger informatievoorziening. Hoewel het project heel neutraal het 'Materieel Project Toekomst van de Nederlandse Onderzeedienst' heet, wordt in het algemeen gesproken over 'Vervanging Onderzeeboten Walrusklasse.' Daarmee wordt een voorschot genomen op het zorgvuldige afwegingsproces. Er is immers nog geen besluit genomen of er vervangen gaat worden. De Klankbordgroep die door de minister van Defensie is

1 [Rapport van de Algemene Rekenkamer inzake besluitvorming en uitvoering van het Walrusproject](#), 23 september 1985, TK 19 221, nr. 2

2 [Brief van staatssecretaris van Houwelingen over de 'Defensienota 1984'](#), TK 18169 Nr. 78

ingesteld om de methode van zorgvuldige afweging te versterken³ beschrijft welke vier opties in theorie nog worden verkend : a) een 0-optie (geen vervanging) om de andere drie te kunnen vergelijken, b) andere wapensystemen voor dezelfde taken (drones, satellieten), c) een variant voor de bescherming van het eigen grondgebied (homeland), en d) een expeditionaire variant met boten die *“voorbij het Suezkanaal komen.”*⁴ De marine wil de expeditionaire variant hebben.

De marine is de aanschaf al jaren aan het voorbereiden, maar in stilte vanwege de economische crisis.⁵ In 2016 werden de plannen in de markt gezet voor een ons-kent-ons gezelschap van militaire industrie, marinevriendelijke parlementariërs, onderzoeksinstituten en (oud-) marinepersoneel tijdens een bijeenkomst in het Haagse Nieuwspoor.⁶ Over aanschaf wordt pas in 2018 besloten⁷ maar het grondwerk is alvast gedaan. Na de bijeenkomst stelde de Volkskrant vooral vragen bij de kosten: *“Zeker 2,5 miljard euro wil Defensie steken in de aanschaf van vier nieuwe onderzeeërs. Het is een plan waar stillletjes aan wordt gewerkt, maar onomstreden is het niet. ‘Met vliegtuigen en drones ben je veel mobieler en goedkoper uit.’”* Na afloop kopte De Volkskrant: *“Wordt dit het JSF-debacle van de marine?”*⁸

Meer capaciteiten

De marine laat er geen misverstand over bestaan: de nieuwe onderzeeboten moeten meer kunnen dan de huidige. Die zijn qua bewapening niet erg flexibel. Ze hebben een zwaar wapen, de torpedo, maar geen lichtere wapens. Ze hebben ook geen mogelijkheden voor het afvuren van Tomahawk-raketten, een ver reikend wapen dat ook tegen landdoelen kan worden ingezet. De marine wil het hele scala ter beschikking hebben. Verder wil de marine meer mogelijkheden voor het vervoer en afzetten van speciale troepen (commando's, kikvorsmannen, speciaal getrainde mariniers). En ook onderwaterdrones moeten meegenomen kunnen worden. Die moeten dan nog wel worden aangeschaft. De Minister van Defensie wil bovendien dat de nieuwe onderzeeboten ook geschikt zijn voor vrouwelijke bemanningsleden. Dat betekent extra ruimte; vrouwen en mannen zullen gescheiden slaapruidtes nodig hebben. Het expeditionaire karakter dat de marine wil handhaven voor de boten betekent eveneens meer omvang, aangezien voor het soepel duiken in water met verschillende zoutgehaltes en temperatuur – en dus andere opwaartse druk – grotere trimtanks nodig zijn.

Hoewel er dus wordt gesproken over vervanging, worden de eisen fors opgeschroefd in vergelijking met de huidige Walrus-klasse.

Er is nog een belangrijke eis. De Walrus ging zo'n veertig jaar mee. Dat zou ook

3 [Brief van Klankbordgroep Vervangende Onderzeebootcapaciteit aan de minister van Defensie Mevrouw J. Hennis-Plasschaert](#), 30 mei 2016

4 [Ongecorrigeerd stenogram, van Algemeen Overleg](#), 4 juli 2017

5 Jaime Karremann, ['Zij ontwerpt de nieuwe onderzeeboten'](#), Marineschepen.nl, 2 oktober 2015

6 Martin Broek, ['Hoger defensiebudget voor nieuwe onderzeeboten'](#), Broekstukken, 4 maart 2016,

7 Verslag van een Algemeen Overleg, ['Toekomst van de Nederlandse onderzeedienst'](#), 23 maart 2016 TK 34 225, nr. 12, vastgesteld 3 mei 2016

8 Fokke Obbema, ['Wordt dit het JSF-debacle van de marine?'](#), de Volkskrant, 4 maart 2016

voor de nieuwe onderzeeboten moeten gelden, maar de technologische vernieuwing gaat steeds sneller. In de komende veertig jaar zal er mogelijk drie keer een flinke aanpassing nodig zijn. De schepen moeten al tijdens de bouw op die aanpassing voorbereid worden en ook het drie keer incorporeren van de laatste technieken zal weer kosten opleveren. Vervanging is dan ook een misplaatst woord, waarschuwt Ko Colijn van instituut Clingendael.⁹ Voor een paar militaire niche-capaciteiten is het risico van forse kostenoverschrijdingen – van een toch al niet geringe uitgave – bepaald niet denkbeeldig. Zelfs voormalig staatssecretaris van Defensie Van Eekelen waarschuwt daarvoor tijdens de bijeenkomst in Nieuwspoort. Je ziet al een stukje Walrus-affaire ontstaan.

Prijskaartje

De huidige vier schepen van de Walrusklasse komen op €1.279.204.000 (prijspeil 2016).¹⁰ Het nieuwe project valt volgens voormalig minister Hennis in de categorie '€2,5 miljard of meer'. Kamerleden die vroegen om meer financiële duidelijkheid werden afgewimpeld. '€2,5 miljard of meer' was wat de minister betreft een categorie in het aanschaftraject van de DMP en daarmee was de kous af.¹¹ Dat een dergelijke categorie in werkelijkheid nog niet bestaat geeft aan hoe groot het project is.

Op dit moment gaat de discussie over behoeftestelling en wordt de hete aardappel van de kosten door regering en parlement even vooruitgeschoven. Pas volgend jaar zullen de opties en bijbehorende kosten besproken worden. Toch wordt er elders al druk over gespeculeerd. Directeur Van Ameijden van de Damen scheepswerf in Vlissingen, die vrijwel alle Nederlandse marineschepen bouwt, stelde in 2015 dat je voor €2,5 miljard hooguit drie onderzeeboten koopt.¹² Ko Colijn van Clingendael noemde een bedrag van vier miljard en voorziet een ongecontroleerd project dat ten koste zal gaan van lucht- en landmacht.¹³ Deze speculaties zijn nog aan de optimistische kant; Noorwegen plaatste onlangs een order voor kleinere onderzeeboten bij het Duitse ThyssenKrupp en had daar een bedrag van €4,3 miljard voor over.¹⁴ In Duitsland gaan ze er van uit dat kosten bij dergelijke grote projecten altijd met 10 á 20 procent toenemen en reserveert men standaard extra budget.¹⁵ Kamerlid Dijkgraaf van de SGP heeft het tijdens een Algemeen Overleg dan ook gevat over 2½ onderzeeboot. Hij vraagt maar meteen om zes stuks.¹⁶

Eén onderzeeboot kost dus evenveel als zeven tot tien Joint Strike Fighters.

9 Verslag van een rondetafelgesprek, ['Toekomst van de Nederlandse onderzeedienst'](#), 16 maart 2016, TK 34 225, nr. 14, vastgesteld 26 april 2016

10 Prof. dr. Chris Peeters, ['De Marine en Marinebouw Cluster; Een ecosysteem onder druk'](#), Stichting Nederland maritiem Land, mei 2017 p. 58

11 Zie noot 4

12 Jaime Karremann, ['Directeur Damen Schelde over samenwerking met Saab'](#), Marineschepen.nl, 22 januari 2015

13 Fokke Obbema, ['Defensie plant stille miljardeninvestering voor nieuwe onderzeeërs'](#), de Volkskrant, 4 maart 2016 en Fokke Obbema, ['Wordt dit het JSF-debacle van de marine?'](#), de Volkskrant, 4 maart 2016

14 ['Norway to buy four ThyssenKrupp subs in 4.3 billion euro deal'](#), Reuters, 22 augustus 2017 ()

15 Zie noot 9

16 Zie noot 7

De marine vindt de kosten relatief. De schepen gaan decennia mee, dus moeten de uitgaven over een lange periode bekeken worden. Van een JSF-debacle zal geen sprake zijn, want de controle is strak en van het verleden is geleerd.

Maar Dick Zandee van Clingendael vreest wel degelijk dat de Nederlandse krijgsmacht met de aanschaf zal vastlopen in de fuik van te hoge investeringen: *“Het is gek om nieuwe onderzeeboten te eisen terwijl er steeds een tekort aan munitie is.”*¹⁷ Duidelijk is dat de Defensiebegroting omhoog moet voor dergelijke grote materieelprogramma's. Nu al is sprake van verdringing van basisbehoeften. Om dat argument te pareren wordt een discussie gevoerd rond het begrip basisbehoeften: volgens sommigen is een expeditionaire onderzeebootcapaciteit evengoed een basisbehoefte voor Nederland. Dat het leveren van een nichecapaciteit als basisbehoefte kan worden omschreven toont maar weer eens aan dat het gaat om de keuze over de aard van de krijgsmacht, een keuze die zelden expliciet gemaakt wordt.

Lobby

Kosten nog moeite worden gespaard om Defensie, onderzeeboten en de wapenindustrie goed in de etalage te zetten. Zo kon in 2014 een cameraploeg van productie- en marketingbedrijf In2Content meevaren met de Walrus-onderzeeboot en het programma 'Onderzee' maken voor RTL7. In2Content levert sinds 2014 *“exclusief aan het ministerie van Defensie scenaristen en regisseurs.”* De RTL7 productie werd gesponsord door Damen Schelde Naval Shipbuilding, Imtech Marine en Thales. *“Defensie geeft een marketingbedrijf toegang tot een onderzeeboot, dat zich op haar beurt laat betalen door de maritieme defensie-industrie en het eindresultaat wordt verkocht aan RTL 7,”* vat journaliste Kuijpers samen op de website Follow the Money.¹⁸

Defensie-expert Margriet Drent van Clingendael vreest dat parlementariërs geen goed tegenwicht tegen de lobby van de krijgsmacht kunnen vormen: *“Het wordt moeilijk voor het parlement een zelfstandige afweging te maken, gezien de dominante rol van de marine in de informatievoorziening.”*¹⁹ In een commentaar in de Volkskrant schrijft redacteur Hans Wansink: *“De Tweede Kamer moet dan ook onafhankelijke expertise inhuren, zodat zij weerwerk kan bieden aan de mooie praatjes die marine-officieren, scheepsbouwers en andere belanghebbenden zullen afsteken.”*²⁰

Als de Kamer zich in 2016 laat informeren middels een Rondetafelgesprek en een Technische Briefing met deskundigen valt op dat er vooral veel militaire kennis is verzameld en slechts twee sprekers niet uit militaire kring komen.²¹ Maar de innige

17 Dick Zandee, onderzoeker Instituut Clingendael, ['Opinie: Waarom zoveel haast met die onderzeeërs?'](#), de Volkskrant, 30 maart 2016

18 Diewertje Kuijpers, ['Mediabedrijven met journalistieke merken lenen zich voor de betaalde PR van Defensie'](#), Follow the Money, 10 maart 2017

19 Fokke Obbema, ['Stille miljarden voor onderzeeërs'](#) de Volkskrant, 4 maart 2016

20 Hans Wansink, ['Aanschaf onderzeeërs mag geen nieuw trauma worden'](#) de Volkskrant, 5 maart 2016 ()

21 [Sprekers bij het Rondetafelgesprek](#) Dhr. Reyn: Min. van Defensie, Dhr. Colijn: Directeur Clingendael, Dhr. Wezeman: Stockholm International Peace Research Institute, Schout-bij-Nacht b.d. Williams: Clarion Schout-bij-Nacht b.d. Ort: NATO Centre for Maritime Research and Experimentation, Dhr. de Jonge:

samenwerking tussen marine, wapenindustrie en kennisinstututen maakt onafhankelijk advies voor de Kamer dan ook moeilijk te vinden. Kennisinstituten zoals het Wageningse Marin en TNO zijn betrokken bij de ontwikkeling van de nieuwe onderzeeboten en vormen samen met industrie en krijgsmacht de zogenaamde Gouden Driehoek, met overlap en uitwisseling van medewerkers. TNO is betrokken bij de ontwikkeling van alle marineschepen van scheepswerf Damen.²² Advies komt ook van het Dutch Onderwater Knowledge Center (DUKC), een samenwerkingsplatform onder de hoede van defensielobbyorganisatie NIVD en de intermediair tussen het Ministerie van Defensie en de Nederlandse maritieme industrie. In het DUKC zijn TNO Defensie en Veiligheid, Damen Schelde Naval Shipbuilding, Van Halteren Special Products (het vroegere NOVEK), Nedinsco, De Regt Marine Cables, EST-Floatch, Bosch Rexroth, Loggers, Verebus, Airborne Composites, MARIN, Imtech Marine, Thales Nederland en ingenieursbureau Nevesbu vertegenwoordigd.²³ Dan zijn er nog de onderzoeken door Maritiem Nederland, een organisatie die als doelstelling heeft het maritieme cluster te promoten en te versterken. Ook al niet bepaald onafhankelijk.

In de zomer van 2016 komt wapenbeurs MAST (Maritime/Air Systems Technology) naar Amsterdam, wat gezien kan worden als een stap in het lobbytraject want “[v]oor onderzeeboten kun je op MAST heel wat boodschappen doen.” Volkskrantjournaliste Margriet Oostveen wil dat wel eens met eigen ogen zien, maar de beurs is 'vol'. Per ongeluk krijgt Oostveen echter een mail onder ogen waaruit blijkt dat de Amsterdamse RAI nog wel ruimte heeft. Bij de ingang van de beurs meldt men openhartig dat er 'wat twijfel' bestaat over 'de politieke kleur' van de Volkskrant. Onder de titel 'Marinegeschut,' kan Oostveen haar verhaal alsnog publiceren.²⁴

Hoe succesvol de lobby is blijft onduidelijk. CDA en PvdA willen er weinig over zeggen, maar VVD'er Ronald Vuijk doet niet moeilijk: “Ik heb ze allemaal [Damen, ThyssenKrupp en DCNS] gesproken en maak vervolgens mijn eigen afweging.”²⁵ Van Dijk (SP) zegt last te hebben van een déjà vu door de JSF: “Ook bij de onderzeeërs zie je dat we als Tweede Kamer voor voldongen feiten geplaatst dreigen te worden en ook nu er vaar je weer de kracht van de defensielobby. Die pakt eerst de minister in en vervolgens de regeringspartijen. Formeel heeft de Kamer het wel voor het zeggen, maar in de praktijk kun je daar grote vraagtekens bij plaatsen.”²⁶

TNO, kapitein ter Zee Faltin: Duitsland, Ministerie van Defensie en voorzitter Rondetafel conventionele onderzeeboten Dhr. Knutsen: Norway: Forsvarets Forskningsinstituut (FFI), Schout-bij-Nacht Olsson: Sweden: Försvarets materielverk (FMV), Dhr. Buchner: Maritime Research Institute Netherlands (MARIN) [Sprekers bij de Technische briefing](#) Schout-bij-nacht Bindt, directeur MIVD, Generaal-majoor Schevenhoven, Directie Plannen, Dhr Reyn, Hoofddirectie Beleid, Kapitein-ter-zee Hugo Ammerlaan.

22 “All Damen vessels benefit from knowledge gathered during ongoing research programmes within the Group. Damen works alongside world-renowned research institutes like Delft University of Technology, Maritime Research Institute Netherlands (MARIN) and the Netherlands Organisation of Applied Scientific Research (TNO), as well as other reputed universities and leading maritime companies. Zie [Damen Defence & Security Brochure](#), oktober 2014

23 Riekelt Pasterkamp, '[DUKC cruciaal in wereld van \(Nederlandse\) onderzeeboten; Kennis en ambitie](#)', NIDV Magazine, juni 2015, nr. 2

24 Margriet Oostveen, '[Marinegeschut](#)', de Volkskrant, 24 juni 2016

25 Fokke Obbema, '[Hennis wil graag nieuwe Walrussen. Verstandig?](#)', de Volkskrant, 16 maart 2016

26 Fokke Obbema, '[Oppositie vreest 'tweede JSF' bij aanschaf onderzeeboten](#)', de Volkskrant, 5 maart 2016

CDA'er Raymond Knops is er nog niet van overtuigd dat de Nederlandse industrie bij het project moet worden ingeschakeld, als daar een prijskaartje van een miljard extra aan hangt.²⁷ Knops maant wel tot meer vaart in de besluitvorming.

Aanbestedingsbrief

In juni 2016 gaat de eerste aanbestedingsbrief naar de Tweede Kamer, de zogenaamde A-brief. Een A-brief gaat over het vaststellen van specifieke militaire wensen, los van kosten of platform. Er wordt nu wel degelijk vaart gemaakt, maar dat gaat dan weer ten koste van zorgvuldigheid, zo constateert de Rekenkamer²⁸: “[D]e tijdsdruk die ontstond als gevolg van het besluit om de A-brief nog vóór de zomer van 2016 naar de Tweede Kamer te zenden, maakte dat deze goede governance [verbeterd na ervaringen in F-35 dossier] echter nauwelijks profijt opleverde.” De Rekenkamer verwijt de Minister ook onduidelijkheid over het gewenste materieel. De ene keer wordt gesteld dat er een expeditionaire onderzeeboot gewenst is, de volgende keer laat ze dit open.

In deze A-brief²⁹ staat dat vier militaire functies moeten worden ingevuld:

- a) strategische beïnvloeding,
- b) grote precieze maritieme slagkracht,
- c) wereldwijd verzamelen, analyseren en delen van inlichtingen en
- d) Speciale Operaties.

Elders in de A-brief heet dit Sea Control en Sea Denial om aanvoerlijnen (SLOC's) over zee te beschermen: “Vanwege hun unieke eigenschappen en hun precieze slagkracht spelen onderzeeboten bij de uitoefening van deze strategische taak een voorname rol.”

Hoofdstuk 3

Welke capaciteiten mist Nederland (en zijn die nodig)?

Het beschermen van aanvoerlijnen en vrije navigatie is voor Nederland van belang. Maar waar en door wie worden die bedreigd? Het ligt voor de hand daarbij aan Rusland en China te denken.

China claimt grote delen van de Zuid-Chinese Zee, maar belooft dat de vrijheid van navigatie buiten territoriale wateren gewaarborgd blijft. In tijden van gewapend conflict zal dit ongetwijfeld anders liggen. Maar moeten Nederlandse onderzeeboten dan samen met bondgenoten rond de Indische en Stille Oceaan gaan opereren? Is optreden zo ver van huis wenselijk en nodig? Australië, Japan en India hebben allen een veel grotere vloot onderzeeboten. Ook kleinere landen in de regio, zoals Zuid-Korea, Vietnam en Singapore,

²⁷ Zie noot 26

²⁸ Brief van de Algemene Rekenkamer aan de voorzitter van de Tweede Kamer, over [Toekomst van de Nederlandse onderzeedienst](#), 5 oktober 2016, TK 34 225, nr. 15

²⁹ Brief van de Minister van Defensie aan de Tweede Kamer over '[Toekomst van de Nederlandse onderzeedienst](#)' TK nr. 13, 34 225, 17 juni 2016

hebben een vloot onderzeeboten. Die kunnen taken in hun kustwateren uitvoeren in aanvulling op de grotere atoomonderzeeërs van de grote bondgenoten. Wat voegt Nederland met vier boten daar aan toe?

De Russische dreiging moet niet overdreven worden. Norman Polmar, een gerenommeerd marinedeskundige, ontkomt er niet aan te stellen dat de Russische onderzeebootvloot een dwerg is naast die van de Verenigde Staten.³⁰ Rusland heeft ruim 50 onderzeeboten,³¹ vergelijkbaar met de gezamenlijke onderzeebootvloot van de Europese NAVO-landen.³² Wel zet Rusland bij de modernisering van zijn verwaarloosde marine vooral in op het moderniseren van de onderzeebootvloot. Maar er is geen reden om aan te nemen dat de NAVO deze vloot niet als vanouds achter de lijn tussen Groenland, IJsland en het noorden van het Verenigd Koninkrijk (de zogenaamde GIUK gap) op kan sluiten.

Het opsporen en bestrijden van Russische onderzeeboten kreeg onlangs een flinke impuls. In de zomer van 2017 gingen drie NAVO-landen over tot de aanschaf van nieuwe maritieme patrouillevliegtuigen.³³ Met dergelijke vliegtuigen kan je onder andere veranderingen in het aardmagnetisch veld opmerken, waardoor onderzeeboten opgespoord kunnen worden.³⁴ De deelnemende landen liggen toevallig ook nog eens aan de GIUK gap. Bovendien ook de Duitse Orions, die momenteel gemoderniseerd worden, zijn hiervoor geschikt.³⁵

All-in-one

Bijzonder aan onderzeeboten is dat ze een aantal taken in één platform verenigen. Schout-bij-nacht b.d. Hank Ort, werkzaam voor het ministerie van Buitenlandse Zaken en het NAVO Centre for Maritime Research and Experimentation (CMRE), stelde: *“Deze kenmerken geven de onderzeeboot een combinatie van specifieke capaciteiten die uniek is; maritieme slagkracht, potentie om inlichtingen te verzamelen, mogelijkheid om met speciale troepen te werken en de mogelijkheid invloed te hebben op strategisch niveau. Het mag zo zijn dat als de afzonderlijke elementen worden beoordeeld dat de onderzeeboot niet de enige of zelfs de meest kosten effectieve keuze is, maar het is de combinatie van deze elementen die echt uniek is. Dat geeft de onderzeeboot zijn grote aantrekkelijkheid.”*³⁶

Maar ook vanaf fregatten kunnen speciale troepen worden afgezet, bijvoorbeeld als kikvorsman of in een zodiac. Een fregat beschikt eveneens over een grote slagkracht, en

30 Norman Polmar, ['Russian Navy: Part 3: Impressive Beneath the Waves'](#), Proceedings Magazine, februari 2017

31 12 SSBNs, 8 SSGNs, 11 SSNs, and 20 SSs. There also are several special-purpose nuclear and diesel-electric submarines, zie Norman Polmar, Russian Navy: Part 3; [Impressive Beneath the Waves](#), Proceedings Magazine, februari 2017

32 Eric Wertheim, 'Combat Fleets of the World', 16th edition, Naval Institute Press, 2013.

33 ['USA UK and Norway Paving the Way for P-8A Poseidon MPA Cooperation'](#), 30 juni 2017

34 ['Fundamentals of Maritime Operations; Netherlands maritime military doctrine'](#), Royal Netherlands Navy Directorate of Operations Maritime Warfare Centre, 2014

35 [CONTRACTS, NAVY](#), Ministerie van Defensie Verenigde Staten, Release No: CR-147-17, 1 augustus 2017

36 Zie noot 9. Vertaling uit het Engels auteur.

over waarnemingsapparatuur die niet onderdoet voor die van een onderzeeboot. Een oppervlakteschip is natuurlijk wel zichtbaarder. Maar dat geldt dan weer niet voor de onderwaterdrones (UUV's) die op veilige afstand kunnen afgezet en bediend. Die drones hebben nog een voordeel, volgens de Nederlandse marinedoctrine: *“Een veilige afstand moet in principe ook gehandhaafd worden door onbemande eenheden, zoals onderwaterrobots en UUVs. Maar omdat ze onbemand zijn, vaak moeilijker te detecteren en goedkoper dan schepen en vliegtuigen, kunnen grotere risico's worden genomen met deze systemen, en daarmee operaties mogelijk gemaakt binnen de veilige afstand die normaal gesproken in acht moet worden genomen.”*³⁷ De onderzeebootlobby ziet mogelijkheden om die UUV's vanaf het onderzeebootmoederschip te 'lanceren'. Er wordt echter ook geëxperimenteerd met andere lanceerplatforms, zoals oppervlakteschepen. De onderzeeboot is hiervoor dus niet de unieke, onmisbare schakel. Een fregat kan men met evenveel recht als 'uniek' aanprijzen. 'Uniek' is een reclamefrase.

Inlichtingen

“Onderzeeboten zijn het enige platform dat gecorreleerd diverse vormen van informatie kan verzamelen. Daarmee bedoel ik: akoestisch, communicatie, radaruitzendingen, data-uitzendingen en visueel. Als iemand zich onbespied waant, dan zal hij zich gedragen zoals hij zich denkt te moeten gedragen in een conflict. Dan veranderen de wapensettings. Dan gaat hij over tot het lanceren van wapens; iets wat hij niet zal doen als hij het gevoel heeft dat hij door iets geobserveerd wordt. Een drone of een vliegtuig is te zien. De baan van een satelliet is bekend. Een schip is helemaal duidelijk te zien. Een onderzeeboot kan ergens zijn en iemand waarnemen die zich onbespied waant.” Zo vat de directeur van de MIVD (Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst) het belang van onderzeeërs voor de inlichtingentaak bondig samen voor de leden van de Tweede Kamer.³⁸ Wat hij niet zegt is dat de onderwaterdrone nog net iets minder zichtbaar is. Bovendien kan ook een fregat alle genoemde soorten informatie verzamelen, alleen niet alles in dezelfde mate en minder onbespied (hoewel de *“Fundamentals of Maritime Operations”* hier ook wel wat nuances bij aanbrengt).³⁹ De inlichtingencapaciteit van de onderzeeboot is ook elders aanwezig.

Daarnaast is de onzichtbaarheid van de onderzeeboot niet meer vanzelfsprekend. In een artikel over het belang van nieuwe onderzeeboten voor de Amerikaanse marine – los van de grote verschillen hier toch ook vergelijkbaar –, stelt kapitein b.d. Kevin Eyer: *“Gegeven de snelheid van verbeteringen in de techniek, hebben we de verantwoordelijkheid om continu de vraag te stellen of onderzeeboten onzichtbaar blijven. Zo niet, dan vermindert dit de bruikbaarheid sterk.”*⁴⁰ Juist het aspect van onzichtbaarheid geeft de onderzeeboot zijn voordelen. Valt dit weg, dan valt het voordeel weg. Ook de Klankbordgroep stelt: *“Wij*

37 Zie noot 34, zie pagina 200, § 7.8.2.1.

38 [Verslag van een technische briefing over de 'Toekomst van de Nederlandse onderzeedienst'](#), 16 maart 2016, TK 34 225, nr. 11, vastgesteld 20 april 2016

39 Zie noot 34. Zie § 6.8.1.1 pagina 165.

40 Captain b.d. Kevin Eyer, “USN Will the Colombia SSBN Break the bank?”, Proceedings Magazine, jul 2017, p. 12.

advieseren om in de onderzoeksfase ook aandacht te besteden aan de technologische ontwikkelingen in onderzeebootbestrijding die van invloed kunnen zijn op de kwetsbaarheid van de vervangende onderzeebootcapaciteit. Met andere woorden, hoe toekomstbestendig is de eigenschap van de onderzeeboot om heimelijk te kunnen opereren?"

Onderzeeboten kunnen bijvoorbeeld worden opgespoord door de uitstoot van koolmonoxide of via geluid dat ze maken. Het Australische Sentient Vision Systems ontwikkelde de ViDAR radar die 180° voor de drone afzoekt en automatisch ieder object detecteert op de oceaan en daarvan een beeld doorstuurt naar een grondstation.⁴¹ Israël lanceerde in 2017 zelfs een programma voor onderwaterdrones om onderzeeboten op te sporen.⁴²

Daar komt nog bij de enorme toename van ruimtesatellieten de afgelopen jaren die tot een observatierevolutie uit de ruimte leiden. Een dieselonderzeeboot die komt snuiveren zal door die bespieders lang niet altijd onopgemerkt meer blijven.⁴³ Zelfs Nederland bestudeert al een eigen satellietcapaciteit.⁴⁴ Nederlandse bedrijven brengen voor andere landen al steeds kleinere dual-use satellieten voor observatie in de ruimte, en dat wordt steeds voordeliger.⁴⁵

Een onderzeeboot verzamelt inlichtingen door inzet van *signal intelligence*: liggend voor de kust elektronische signalen, zoals radarsignalen, telefoon- en radioverkeer, onderscheppen. Maar ook met oog door de periscoop. In 2007 lag er voor de kust van Colombia een Nederlandse onderzeeër stiekem inlichtingen te verzamelen.⁴⁶ Geheime operaties, bestaat er iets dat meer tot de verbeelding spreekt? Ook Kamerleden zijn daar gevoelig voor. Maar is deze militaire *niche* een zo grote investering waard?

In juni 2017 kwam de Koude Oorlog en de strijd tegen Rusland nog eens nadrukkelijk in de actualiteit. Er verscheen een boek over geheime operaties tegen de Sovjet-Unie, op basis van scheepsjournaals en gesprekken met oud-opvarenden⁴⁷. Goed getimed: vlak voor een Kamerdebat over de toekomst van de onderzeedienst. Vorig jaar joegen de Russen volgens persbureau Interfax nog een 'klevende' Nederlandse onderzeeboot weg.⁴⁸ Dit soort operaties zijn een publicitair cadeau: verzamel je in alle stilte informatie dan toont dit het nut van onderzeeboten aan, omdat ze ongemerkt hun werk kunnen doen. Word je toch opgemerkt en vervolgens weggejaagd dan stel je dat de

41 Graham Warwick, '[New Sensors, Payloads Expanding Small UAS Capabilities](#)', Aviation Week & Space Technology, 29 september 2017

42 Michael Peck, '[Unmanned; Elbit demonstrates anti-submarine drone](#)', C4ISRNET, 2 oktober 2017

43 Wies Platje, '[Een zee van geheimen](#)', Hoofdstuk 13: inlichtingsatellieten (Amsterdam: Boom, 2010), p. 203; en N.R.P., 'Explained: How air independent propulsion (AIP) works!', 6 juli 2016

44 J.C. Klinkenberg, '[Space: de logische stap naar het ruimtedomein](#)', Militaire Spectator, 20 februari 2015; en mini-symposium op 20 februari 2017: [Kleine ruimtevaart, grote kansen](#)

45 Martin Broek, '[Nederlandse export van satellieten in 2016](#)', Broekstukken, 13 februari 2017

46 Vragen van leden der Kamer Van Velzen en Poppe (beiden SP) aan minister van Defensie van Middelkoop over [het verzamelen van inlichtingen in het Caribische gebied](#). (Ingezonden 9 augustus 2007 en beantwoord door de Minister van Defensie op 3 september 2007)

47 Jaime Karremann, 'In het diepste geheim', Marineschepen.NL, juni 2017; en Wies Platje, 'Een zee van geheimen', Boom, Amsterdam 2010.

48 '[Russische schepen verjagen Nederlandse onderzeeër op Middellandse Zee](#)', de Volkskrant, 9 november 2016

Russische marine steeds assertiever wordt en om daar informatie over te verzamelen heb je onderzeeboten nodig. Rechtsom of linksom, de uitkomst blijft hetzelfde: je kan niet zonder onderzeeboten. Maar beide kunnen niet tegelijk waar zijn.

Geheel gevaarloos was het Nederlandse gekleef niet. Niet om niets hadden de VS en de USSR vanaf 1972 een (niet-bindend) verdrag waarin stond dat schepen gewaarschuwd zouden worden als onderzeeboten in de buurt aan het oefenen zijn.⁴⁹ Dit om ongelukken op zee te vermijden.

Piraten

Piraterij in de Golf van Aden en de Indische Oceaan voor de kust van Somalië is door een enorme marinevloot teruggebracht tot incidentele gevallen. Nederland zette zijn meest geavanceerde marineschepen (de LCF fregatten) in, waar een snel zeewaardig patrouillevaartuig met helikopter (OPV) zou hebben volstaan. De meeste deskundigen zijn het er over eens dat uitsluitend aanpakken op zee nutteloos is. Clingendael-expert Van Ginkel stelt in de Volkskrant: *“Dat is een zaak van veel langere adem in een zo verscheurd land als Somalië, met een wankel politiek bestel, langdurige droogte, schrijnende armoede en het extremisme van Al Shabaab.”*⁵⁰ Onderzeeboten van een kleine miljard euro inzetten tegen piraten in snelle lichtbewapende bootjes is toch het ware probleem miskennen. Met een fractie van die uitgaven is op land veel meer te bereiken. Een maritiem patrouillevliegtuig kan uit de lucht waarnemen en een goedkoop patrouilleschip van een regionale kustwacht naar de overvallers dirigeren.

Piraterij in de strijd werpen om aanschaf van onderzeeboten te bepleiten is gelegenheidsargumentatie: we hebben ze dus we gebruikten ze; we gebruikten ze dus moeten we ze weer kunnen gebruiken.

Special forces

“Kikvoorsmannen, maar ook andere MarSOF [Maritime Special Operations Forces]-militairen, kunnen onder water uit onderzeeërs wegzwemmen en weer terugkeren,” schrijft Dr. Michiel de Weger in 2011 in een militair academische publicatie.⁵¹ Het stilletjes troepen aan land zetten om inlichtingen te verzamelen of counterinsurgency operaties uitvoeren in vijandig gebied, dat is een taak die militair zeer nuttig kan zijn. Niemand die het merkt. Ook de Tweede Kamer niet altijd. De besluiten over dergelijke inzet worden besproken in een kerngroep. De Kamer hoeft pas te worden geïnformeerd *“zo spoedig mogelijk”* na afloop

49 [Incidents at Sea Agreement](#), tussen VS en USSR, 25 mei 1972. Een soortgelijk verdrag werd in april 2014 onlangs getekend door 21 landen om de Stille Oceaan stelt dat oppervlakteschepen de aanwezigheid van onderzeeboten moeten aangeven, zie: [CUES document](#) (Code for Unplanned Encounters at Sea), Western Pacific Naval Symposium, 22 april 2014

50 Ben van Raaij, [‘Somalische piraten slaan na vijf jaar weer toe’](#), de Volkskrant, 15 maart 2017

51 Michiel de Weger, [‘Steeds ergens anders De organisatie en de operaties van de Nederlandse militaire speciale eenheden’](#), december 2011, uitgave: Nederlandse Defensie Academie (NLDA) Faculteit Militaire Wetenschappen (FMW), Breda

van een operatie.⁵² Scheepsjournaals zal je er vaak tevergeefs op na slaan. In 1993 schreef Jos Slats: *“Meestal namen de onderzeeërs deel aan oefeningen in NAVO-verband, maar die duurden nooit langer dan enkele dagen of hooguit een week. Wat er aan zo’n oefening vooraf ging, of wat er na afloop gebeurde, is militair geheim. Zelfs in de logboeken van de onderzeeboten is niets terug te vinden over de vaarbewegingen in de Middellandse Zee. Zo ontbreekt in het journaal van Hr. Ms. Walrus een hele maand. Vorig jaar zette de onderzeeër vanuit Den Helder koers naar Gibraltar, maar daar houden de aantekeningen in het logboek abrupt op.”*⁵³

Net als bij afluisteroperaties zijn dit blinde vlekken. Rond Irak speurden onderzoeksjournalisten van Argos naar de inzet van Nederlandse militairen bij de oorlog in Irak. Huub Jaspers, redacteur van het programma, schrijft dat *“de Tweede Kamer ook vertrouwelijk geïnformeerd [is] over activiteiten van de Walrus-onderzeeër en inlichtingenoperaties door Nederlandse commando’s in Irak en Afghanistan – dit naast de openbare informatie die de regering hierover verstrekte aan de volksvertegenwoordiging.”*⁵⁴ Ook constateert hij de slingerbewegingen van staatssecretaris Van der Knaap: *“Zo was in de herfst van 2002 een Nederlandse Walrusonderzeeër betrokken bij een inlichtingenoperatie in de Golfregio. In eerste instantie bevestigde staatssecretaris van Defensie Cees van der Knaap op 21 november 2002 publiekelijk voor een camera van RTL TV dat de missie van de Walrus deel uitmaakte van de voorbereidingen voor de oorlog tegen Saddam. Maar later noemde het ministerie dit een ‘slip of the tongue’ en ontkende de uitleg van de staatssecretaris.”* De commissie-Davids wil de inzet niet bevestigen en verschuilt zich daarbij achter de (onvolledige) scheepsjournaals. Onderzeeboten zijn zeer geschikt voor deze taak. Maar ook oppervlakteschepen worden gebruikt om special forces te laten infiltreren.⁵⁵ De boordhelikopter kan ingezet worden als schakel in de infiltratie.⁵⁶ De bekende Amerikaanse SEALs maken zowel gebruik van onderzeeboten als van rubberboten (Combat Rubber Raiding Craft), mini-onderzeeboten en oppervlakteschepen.⁵⁷

Wapenembargo's

Ook het handhaven van wapenembargo's wordt als taak genoemd voor de nieuwe onderzeeboten.⁵⁸ Als schoolvoorbeeld geldt het embargo tegen voormalig Joegoslavië. In 1993 ging een flink aantal Nederlandse onderzeeboten naar de Middellandse Zee voor

52 ['Besluitvorming rond supergeheime operaties, en: Bouwen in de Zuidplas'](#), Argos 4 april 2007

53 Jos Slats, 'Nederlandse onderzeeër luistert Serviërs af', de Volkskrant 27 april 1993.

54 Huub Jaspers, ['Geheime Nederlandse steun aan de oorlog van Bush'](#), VD AMOK, tijdschrift voor antimilitarisme en dienstweigeren, nummer 4, 2005

55 Gerard van Oosbree, ['De kikkeropleiding, heimelijk leren opereren op de grens van land en water'](#), Dutch Defence Press, 29 februari 2016; en ['Taskforce Barracuda streed in het geheim tegen piraten'](#), Marineschepen.nl, 10 december 2015

56 Kolonel luitenant ter Zee Mos en luitenant ter Zee 1 drs. Roy de Ruiter, ['Nowhere to run, Nowhere to hide De NH-90, de maritieme gevechtshelikopter van de Nederlandse krijgsmacht'](#), Marineblad, juni 2016

57 SOF Reference Manual ((Version 2.1 Academic Year 99/00) Army Command and General Staff College. [Hoofdstuk 4: US NAVAL SPECIAL OPERATIONS FORCES; NAVAL SPECIAL WARFARE COMMAND \(NAVSPECWARCOM\)](#)). Te vinden op de site van de Federation of American Scientists

58 Verslag van een technische briefing over de ['Toekomst van de Nederlandse onderzeedienst'](#), 16 maart 2016 TK 34 225, nr. 11, vastgesteld 20 april 2016

geheime missies.⁵⁹ *“Daar hebben we er in NAVO-verband voor gezorgd dat de Servische vloot niet uit kon varen”*, beweert generaal-majoor Schevenhoven tegenover de Tweede Kamerleden in 2016.⁶⁰ Dit lijkt op de muis die tegen de olifant zegt: wat stampen we hard samen. De Adriatische Zee lag op dat moment immers vol met Westerse marineschepen. Er waren vliegdekschepen van Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten. Nederland was aanwezig met drie oppervlakteschepen: twee fregatten en de bevoorrader Hr. Ms. Zuiderkruis. De Fransen hadden twee taakgroepen in het gebied, de Britten één. De NAVO stuurde het permanente eskader voor de Middellandse Zee (STAVAVFORMED). De WEU was aanwezig met een groep marineschepen. Er waren permanent vluchten met maritieme patrouillevliegtuigen. Waren de Nederlandse onderzeeboten dan overbodig? Nee, ze luisterden en bewaakten o.a. de havens om het uitvaren van Servische schepen door te geven, zodat maritieme patrouillevliegtuigen. deze konden uitschakelen.⁶¹ Maar onmisbaar waren ze gezien het ruime overwicht niet en het is ook een heel andere taak dan het handhaven van een wapenembargo.

Het grootste deel van de wapens voor de strijdende partijen kwam over land, en vaak uit bevriende landen. Israël en Duitsland worden in dit verband vaak genoemd. Ook in Nederland gingen veel bedrijven in de fout.⁶² Nu is het natuurlijk prettig als je verdachte schepen of ontladingen kan observeren en die gegevens door kan spelen naar de bevoegde autoriteiten. Maar daar wringt dan ook meteen de schoen. Het gaat niet zozeer om militaire bewaking ter plekke als wel om de bereidheid van overheden om wapenstromen te voorkomen. Informatie over die stromen komt niet van onderzeeboten maar onder meer van opsporingsdiensten, journalisten, onderzoekers, bewoners, vliegtuigspotters en mensenrechtenorganisaties.

Siemon Wezeman van het Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), al decennia een autoriteit op wapenexportgebied, zei het in de Tweede Kamer zo: *“Het uitvoeren van wapenembargo’s werd genoemd. Om eerlijk te zijn: dat is nonsens, zelfs al zou ik dat woord liever niet gebruiken. Wapenembargo’s worden uitgevoerd met juridische middelen, door wetshandhavers, door de politiek, met politieke druk, en door inlichtingen die bedoeld zijn voor het inzetten van de douane en juridische middelen en wetshandhaving. De krijgsmacht speelt in een rol bij het verzamelen van die inlichtingen, maar wapenembargo’s worden niet werkelijk gehandhaafd met militaire middelen door Nederland.”*⁶³ Ko Colijn van Clingendael beweert echter dat onderzeeboten wel degelijk gebruikt kunnen worden bij het afgrendelen van havens in de naleving van embargo's. Voor een goede afweging van dit argument zou het nuttig zijn te weten hoeveel scheepsbewegingen/ontschepingen zijn gemeld aan de Nederlandse overheid, daar waar sprake was van een VN-, OVSE- of EU-wapenembargo, en hoe vaak dit heeft geleid tot voorkomen of verhinderen van een wapentransactie. Maar deze informatie ontbreekt.

59 Martin Broek, '[Over geheime operaties van Nederlandse onderzeeboten in het buitenland](#),' geschreven 27 mei 2010, Broekstukken 7 juli 2017

60 Zie noot 58

61 Joris Janssen Lok, 'NATO arms against Serbian submarines', Jane's Defence Weekly 14 maart 1993

62 Albert de Lange, 'Ex-Joegoslavië een paradijs voor de wapenhandel', Parool 30 januari 1993;

63 Zie noot 9

Onderzeebootbestrijding

Een deskundige van het Ministerie van Defensie, Reyn, stelde dat Nederland afhankelijk is van onderzeeboten voor de bestrijding van vijandige onderzeeboten, want we zijn de Orion-vliegtuigen kwijt en een deel van de fregatten.⁶⁴ Maar hoe zit het echt met de Nederlandse onderzeebootbestrijdingscapaciteit (Anti-Submarine Warfare, ASW)? Is er werkelijk sprake van een wegbezuinigde krijgsmacht en een noodzaak tot grote nieuwe investeringen? Nederland is ook zonder onderzeeboten geen tandeloze tijger als het gaat om verdediging tegen vijandelijke onderzeeboten. Er zijn andere middelen voor bestrijding van vijandelijke onderzeeboten. In de Nederlandse maritieme doctrine worden deze beschreven.⁶⁵ Die capaciteiten weglaten uit het debat is vreemd.

Fregatten en NH90 boordhelikopters, waarvan Nederland er zes respectievelijk achttien (twintig besteld) heeft, beschikken over torpedo's en sonar.⁶⁶ Fregatten beschikken zelfs over achter het schip gesleepte sonarvoorzieningen met 'oren' die duizenden zeemijlen ver kunnen horen. Aan opsporingscapaciteit ontbreekt het dus niet. Is de vijand eenmaal opgespoord, dan beschikt Nederland over torpedo's (Mk 46) met een aanvalsafstand van maximaal 3,6 km. Daarmee is een fregat niet zo'n sluipmoordenaar op grote afstand als een onderzeeboot, die met hun Mk 48's een schip kunnen treffen op zo'n 50 km (mits de torpedo niet te snel gaat). Maar daarvoor heeft Nederland dan wel op alle zes fregatten de Horizon Harpoon anti-scheepsraketten⁶⁷ met een bereik van meer dan 125 kilometer.⁶⁸ Volgens een officier van de Amerikaanse oppervlaktevloot zijn zulke raketten het wapen dat in de huidige situatie het verschil maakt; een 'force multiplier' in de confrontatie met een vrijwel gelijkwaardige tegenstander, zoals China. Ze beperken de ruimte waar de tegenstander zich kan bewegen en kunnen schepen kelderden als ze binnen schootsafstand komen. Die schootsafstand is voor de verbeterde Harpoon – en die heeft niet eens het grootste bereik van dit type raketten – al opgeschroefd naar 250 kilometer.⁶⁹

Bovendien zijn torpedo's niet aan onderzeeboten gebonden. Met torpedo's bewapende scheepshelikopters – zoals de NH90 - kunnen een afstand van 900 kilometer

64 Zie noot 9

65 ['Fundamentals of Maritime Operations: Netherlands maritime military doctrine'](#), Royal Netherlands Navy Directorate of Operations Maritime Warfare Centre, 2014, § 7.9.2. pagina 211: "Submarines, on the other hand, are vulnerable to aircraft and helicopters. Most submarines do not have air defence capabilities, which means that there is generally little to stop aircraft and helicopters launching an attack on submarines, as it is not necessary to observe any stand-off distance. Equipping maritime helicopters and patrol aircraft with special devices (sonar, sonar buoys and torpedoes) enables them to detect and attack submarines. Furthermore, submarines are also an excellent asset against enemy submarines, as they have similar sensor and weapon ranges."

66 NH90 helikopters kunnen van de vier LCF-fregatten, de twee M-fregatten en zelfs van de vier Holland patrouille vaartuigen opereren. Zie: [NH90-maritieme gevechtshelikopter](#)

67 'AGM/RGM/UGM-84 [HARPOON MISSILE](#)

68 Ook de Walrus heeft afvuurmogelijkheden voor de Harpoon voor onderzeeboten, maar die heeft Nederland niet aangeschaft.

69 Kapitein-luitenant ter zee Rob Brodie (marine VS), ['The Navy needs coastal defence cruise missiles'](#), Proceedings Magazine, juni 2017, p. 12

overbruggen⁷⁰. In de Nederlandse doctrine voor Air en Space Operations uit december 2014⁷¹ staat daarnaast:

“De NH90 kan door middel van een barrier operation voorkomen dat een onderzeeboot de haven verlaat. Eenmaal gevonden zal een onderzeeboot met grote kans op succes kunnen worden gevolgd met de sonar (-boeien), waarbij vernietiging door MK-46 torpedo's kan plaatsvinden. De sonar en de boeien van de NH90 hebben een dermate groot bereik dat een onderzeeboot op veilige afstand gehouden kan worden van de eigen maritieme taakgroep. F-16s en Apaches kunnen onderzeeboten in een haven vernietigen.”

De inzet van onderzeeboten voor het bestrijden van vijandelijke onderzeeboten klinkt steviger dan het in de praktijk uitpakt. De laatste keer dat een onderzeeboot onder water een andere onderzeeboot trof was in december 1944.⁷² De boten liggen natuurlijk niet te wachten om getroffen te worden; de verdediging tegen vijandelijke torpedo's gaat ook door.⁷³ Bestrijden moet in dit verband dan ook niet worden opgevat als treffen, maar om opsporen. Zeker voor het daadwerkelijk bestrijden zijn ook andere wapentypen voorhanden.

Hoofdstuk 4 Industriebeleid

Defensie-industrie

De Nederlandse marine wil een grote expeditionaire onderzeeboot met tal van mogelijkheden.⁷⁴ Geen enkel ander land heeft dezelfde wensen als Nederland.⁷⁵ *“In de nota [‘In het belang van Nederland,’ van september 2013, MB] wordt duidelijk gesteld dat Defensie zich uitsluitend kan permitteren om nieuwe onderzeeboten te kopen als die samen met een of meer partnerlanden worden ontwikkeld, gebouwd en geëxporteerd”,* zegt PvdA-kamerlid Eijssink tijdens het parlementair Rondetafelgesprek over de onderzeebootdienst in 2016.⁷⁶ Het lijkt er niet op dat dit gaat lukken. De Australiërs en Japanners gaan voor schepen die flink veel groter zijn. Andere Europese dieselonderzeeboten zijn juist kleiner en bedoeld om de eigen kusten te verdedigen. Nederland kan wel samenwerken op onderdelen.

⁷⁰ [NH Industries 'MAIN CHARACTERISTICS'](#)

⁷¹ [DP-3.3 Nederlandse Doctrine voor Air & Space Operations](#), Commando Luchtstrijdkrachten Staf CLSK | Kernstaf Air & Space Warfare Centre Luchtmach, vastgesteld 18 december 2014

⁷² Tony Wilkins, [‘The Only Underwater Submarine-to-Submarine Kill in History’](#), 25 juni 2015

⁷³ Vivek Raghuvanshi, [‘Indian Navy to buy underwater systems for its submarines’](#), Defense News, 30 augustus 2017

⁷⁴ Martin Broek, [‘Hoger defensiebudget voor nieuwe onderzeeboten’](#) Broekstukken, 4 maart 2016

⁷⁵ Zie noot 10 p. 66

⁷⁶ Zie noot 14

Bijvoorbeeld met Zweden. *“Ik weet dat Zweden en Nederland verschillende operationele wensen hebben. We zullen dan ook verschillende onderzeeboten hebben. De onderzeeboten kunnen echter dezelfde DNA [kenmerken] delen en veel overeenkomsten hebben als het gaat om subsystemen en kwaliteiten. Dat betekent dat zowel op de werkvloer als in kantoren van de industrie werk gedeeld kan worden en werk verdeeld. Zo hoef je niet alles in één land te doen,”* zegt de Zweedse schout-bij-nacht Olsson in dit verband.⁷⁷ Goedkoper wordt de samenwerking niet, vanwege de specifieke Nederlandse eisen. Veel van de ontwikkelingskosten zullen overgeslagen moeten worden over een klein aantal uitsluitend Nederlandse schepen. Volgens Schout-bij-nacht Olsson kunnen de Zweedse schepen trouwens tot in San Diego worden ingezet, dus in de Stille Oceaan net boven Mexico, ondanks dat ze geringer van omvang zijn dan wat Nederland wil.⁷⁸

Ook is Nederland in de herfst van 2017 nadrukkelijk uitgenodigd om aan het Noorse onderzeebootproject deel te nemen.⁷⁹

De Nederlandse werf Damen wil best samen met het Zweedse Saab een onderzeeboot bouwen en daarmee de exportmarkt op. Maar omdat Kongsberg, ThyssenKrupp Marine Systems en Atlas Elektronik ook net hebben besloten samen onderzeeboten voor de export te gaan produceren staat deze markt erg onder druk.⁸⁰ De kans dat ontwikkelingskosten kunnen worden terugverdiend door export is niet groot.⁸¹ Maar kan Nederland nog wel voldoende kennis leveren? Volgens de Zweden is kennis verouderd als je niet iedere twee jaar een nieuwe onderzeeboot bouwt. De laatste Nederlandse boot stamt uit 1994. Vanaf eind jaren tachtig werd er weer gewerkt aan een nieuwe onderzeeboot, de zogenaamde Moray, maar die was kleiner en in eerste instantie bestemd voor de export (al is ook over aanschaf gesproken⁸²). Hoewel de Nederlandse overheid er € 21,5 miljoen (f 47,4 miljoen⁸³) in het Moray project heeft ingestoken is er

77 Zie noot 14

78 Zie noot 14

79 Pierre Tran, ['MSPO: Naval Group details bonuses for Poland if granted Scorpene submarine deal'](#) Defense News, 9 september 2017

80 ['Enter into a comprehensive teaming agreement for submarines'](#), Kongsberg website, 9 maart 2017

81 “Hein van Ameijden van Damen benadrukt dat de samenwerking met Saab niet alleen bedoeld is voor de vervanger van de Walrusklasse, maar ook voor toekomstige projecten in andere landen: “We zitten er echt voor de lange termijn in.” De vraag is natuurlijk welke rol Damen kan spelen. Kockums heeft in het verleden immers onderzeeboten verkocht aan Australië en technologie aan Japan. Met Saab komt daar een heleboel kennis en ervaring bij. Toch kan Damen wat toevoegen volgens Van Ameijden: “We hebben een verkoopapparaat dat geen enkele scheepsbouwonderneming in de wereld heeft. We hebben meer dan 50 verkopers die zich allemaal op een eigen cluster van landen richten. Onze geografische kennis is dus heel groot. In dit bijzondere geval is de productkennis weliswaar wat geringer, maar we hebben met name vanuit Vlissingen natuurlijk contacten met marines over de hele wereld en ik denk dat zoiets een welkome aanvulling is op de kennis en kunde van Saab.” Riekelt Pasterkamp, ['Damen/Saab bouwt graag nieuwe Nederlandse onderzeeboot; Te water in 2023'](#), NIDV Magazine, juni 2015, nr. 2

82 Zie bijvoorbeeld: [Memorie van toelichting bij begroting Ministerie van Economische Zaken voor het jaar 1991](#) (Slotwet; rekening), TK 22755, nr. 2, p. 97

83 Brief van de Staatssecretaris B.-J. van Voorst tot Voorst van Defensie over de ['Vaststelling van de begroting van de uitgaven en van de ontvangsten van hoofdstuk X'](#) (Ministerie van Defensie) voor het jaar 1990', aan de Tweede Kamer, TK 21 300 X, nr. 82, 10 september 1990

nooit een van verkocht.⁸⁴ Uiteindelijk kunnen zelfs de in het DUKC samenwerkende onderzeebootbouwpartijen niet om de conclusie heen dat “specifieke kennis en ervaring voor de bouw van onderzeeboten in Nederland ontbreken.”⁸⁵

Proliferatie

Oud-minister van Defensie Hennis zei zich zorgen te maken over de toenemende inzet van moderne marines, waaronder onderzeeboten⁸⁶. Ze noemt onder meer Latijns-Amerika bij haar dreigingsanalyse om het nut van de aanschaf door Nederland te onderstrepen. Dan is het opmerkelijk dat tegelijk over de export van die onderzeeboten wordt gesproken. Want waar halen al die marines hun moderne technologie vandaan? In Zuid-Amerika vaart men vooral met Duitse onderzeeboten. In Azië spelen ook de Fransen en Russen een vooraanstaande rol. Nederland meent nu ook deze markt op te moeten.

Het argument van de noodzaak tot maritieme aanschaf wegens toegenomen maritieme dreiging is een win-win-boemerang voor de wapenindustrie. Bedrijven leveren aan klanten over de hele wereld. De marine ziet vervolgens over de hele wereld gevaren opdoemen en wil zich daar tegen bewapenen. Dit klinkt eerder als een verdienmodel dan een veiligheidsbeleid. Scheepswerf Damen is goed in het zien van dergelijke kansen.⁸⁷ Zo levert Damen maritieme technologie en landingsschepen aan Venezuela, dat tegelijkertijd door Nederland als dreiging wordt gezien. Damen en Thales zijn hofleveranciers aan het Zuid-Amerikaanse land en leveren voor de oppervlaktevloot, maar Thales heeft ook de 44 jaar oude Duitse onderzeeboten van de 209-klasse van apparatuur voorzien. Die dubbele houding steekt overal de kop op. Er worden wapensystemen geleverd, die wapensystemen worden vervolgens als dreiging opgevoerd en daar moet dan weer tegen bewapend worden.

De dreiging moet ook niet overdreven worden. Er lijken de laatste tijd steeds meer onderzeeboten bij te komen, maar het beeld verandert wanneer je eerder begint met tellen. In 2015 waren er 512 onderzeeboten wereldwijd. In 1990 waren dat er nog 862.⁸⁸ Wel is er een verschuiving zichtbaar, waarbij vooral Aziatische landen steeds vaker over onderzeeboten beschikken. Maar het betreft dan ook bondgenoten als Singapore en Indonesië. De NAVO-landen hebben momenteel samen ruim 170 onderzeeboten in dienst, ongeveer een derde van alle boten wereldwijd. Dit is nog afgezien van de vloot van belangrijke bondgenoten als Japan, Australië, Zweden en Zuid-Korea. De Chinese marine breidt zich nadrukkelijk uit met het oog op Anti-Access/Area Denial (A2/AD) taken, dat zijn bij uitstek operaties om zeegebieden te verdedigen die aan het eigen land grenzen.

84 Lijst van vragen en antwoorden, [Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie](#) (X) voor het jaar 2008, TK 31 200 X nr. 44, vastgesteld 20 november 2007, vraag 3

85 Zie noot 24

86 Zie noot 24

87 Tjabel Daling, ['Megaprojecten Defensie kunnen veel banen opleveren, zegt topman Damen Shipyards'](#) Het Financieele Dagblad, 23 januari 2015

88 <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34225-14.html>

Tenslotte

Miljarden moet je niet lichtzinnig uitgeven. Maar het lijkt erop dat de meeste politieke partijen moeiteloos meegaan in de plannen tot aanschaf van nieuwe onderzeeboten. Nogmaals, het gaat niet om vervanging maar om een uitbreiding van de capaciteit. Capaciteit bovendien die grotendeels al aanwezig is bij de Nederlandse krijgsmacht. Al constateert De Telegraaf enige twijfel bij de PvdA, woordvoerdster Van den Hul is met name bezorgd over de kosten, omdat de kostenraming van 2,5 miljard een “*vanaf-prijs [is] die geen limiet lijkt te kennen*”.⁸⁹ In een recent Algemeen Overleg over de toekomst van de onderzeedienst probeerden de woordvoersters van GroenLinks en SP middels moties tevergeefs meer grip te krijgen op de kostenontwikkelingen.⁹⁰

Maar hoewel er aandacht is voor de kosten worden de militaire aspecten niet tot nauwelijks besproken. De vraag zou moeten zijn of de aanschaf van onderzeeboten past binnen de Nederlandse visie op veiligheid, buitenlandse zaken en de rol van de militairen daarin. En of Nederland niet al over vergelijkbare capaciteiten beschikt. Niets zou Kamerleden moeten beletten om geïnformeerd vragen te stellen over welke wapens er zijn en welke ontbreken. Het lijkt wel ze zich laten intimideren door 'deskundigen' in uniform of met een technische achtergrond. De gekste redeneringen krijgen ze te horen. Zelfs dat vluchtelingen als veiligheidsrisico gezien worden bij de overweging om onderzeeboten aan te schaffen.⁹¹ Alsof de routes die migranten en vluchtelingen volgen om uit handen te blijven van de grenscontroles niet al uitgebreid met vliegtuigen, drones en satellieten in beeld worden gebracht.⁹²

Kustwachttaken zoals drugssmokkel, vluchtelingenroutes en piraterij worden steeds vaker tot een militair onderwerp gemaakt, waartegen enorme wapensystemen als onderzeeboten worden ingezet. Deze steeds zwaardere militarisering is onnodig, en het kan goedkoper met andere middelen. Inlichtingen verzamelen, analyseren en delen kan ook op een fregat, sterker, dat gebeurt al. De snelle ontwikkeling op het gebied van (pseudo)satellieten voor aardobservatie zal er toe leiden dat veel inlichtingen vanuit de ruimte zullen worden verzameld.

En wil Nederland écht *sea denial* taken gaan uitvoeren in Oost-Azië?⁹³ Met onderzeeboten kiest Nederland voor machtpolitiek en niet voor vredeshandhavingstaken. Gaat de Tweede Kamer daar zonder meer mee akkoord? Wezeman van het SIPRI wees er op dat de VN meer behoefte heeft aan gewone helikopters dan aan onderzeeboten.⁹⁴

89 'PvdA draait over nieuwe onderzeeërs' De Telegraaf, 5 juli 2017

90 Moties van Sadet Karabulut (SP), [TK 34 225 nr. 18](#) en [nr. 19](#); moties van Isabelle Diks (GroenLinks), [TK 34 225 nr. 20](#) en [nr. 21](#); allen voorgesteld 6 juli 2017

91 Zie noot 9

92 Zie voor de veelheid aan middelen de inventarisatie gemaakt door Mark Akkerman, 'Border Wars; the arms dealers profiting from Europe's refugee tragedy', Stop Wapenhandel en Transnational Institute, 4 juli 2016.

93 Verslag van een rondetafelgesprek, '[Toekomst van de Nederlandse onderzeedienst](#)', 16 maart 2016, TK 34 225, nr. 14, vastgesteld 26 april 2016

94 Zie noot 8

Uiteindelijk draait het om de vragen: op welk geweldsspectrum is de oorlogsvoorbereiding gericht? Hoe ver van huis wil je kunnen opereren? Wat voor leger wil je hebben? Eentje dat zich internationaal kan meten in een oorlog met China of Rusland of een leger gericht op bescherming van het eigen grondgebied en inzet in vredesmissies? Land en handel moeten ook ver van het eigen grondgebied worden verdedigd, wordt wel gezegd. Het omgekeerde hoor je minder: met het voeren van oorlog ver weg haal je problemen naar je toe.

Het is hoog nodig dat alle absolute waarheden over onderzeeboten een beetje genuanceerd worden. Ze zijn niet het enige platform dat alle soorten informatie kan verzamelen. Ze zijn niet het enige wapentype dat een veelheid over strategische en tactische middelen beschikt. Ze zijn zelfs niet zo onzichtbaar als wel eens wordt gedacht. Onderzeeboten zijn niet onmisbaar.

Colofon

De paper 'Onderzeeboten, nodig?' is de tweede in een serie over de lobby van de Nederlandse marine-industrie. De eerste verscheen in september 2017 onder de naam 'LCF fregatten en het nucleair evenwicht'

Auteur Martin Broek, Stop Wapenhandel, oktober 2017
Redactie Wendela de Vries

Deze paper is mede mogelijk gemaakt door het Fonds Vredesprojecten

Fonds Vredesprojecten

Het Fonds Vredesprojecten steunt geweldloze acties voor vrede. Tegen oorlog en bewapening, voor conflictpreventie en bemiddeling. Geef uw steun aan vredesacties op Rekening NL 54 INGB 0004738565 t.n.v. Fonds Vredesprojecten, Utrecht